

Katarzyna Kulczyńska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
katakul@amu.edu.pl

Miasta podzielone jako przedmiot zainteresowań geografii oraz innych nauk

Zarys treści: Opracowanie stanowi przegląd najważniejszych publikacji w zakresie miast podzielonych i składa się z dwóch części. Pierwsza koncentruje się na zdefiniowaniu podstawowych pojęć odnoszących się do miast granicznych, do których autorka zalicza miasta podzielone i miasta stykowe, a następnie opisuje przykłady takich miast. Natomiast druga część stanowi trzon opracowania i dotyczy przeglądu literatury począwszy od 1990 r., której przedmiotem badań są miasta podzielone w Europie.

Słowa kluczowe: miasta podzielone, granica państwowa, Europa

Wprowadzenie

Geneza miast granicznych

Współczesny świat, jeśli za taki przyjmiemy XX i XXI w., odznacza się częstymi zmianami przebiegu granic państwowych wywołanymi przede wszystkim dwiema wojnami światowymi czy też rozpadem niektórych państw w Europie Środkowo-Wschodniej (Barbag 1987, Foucher 1991, Bohdanowicz, Dziecielski 2003). W wyniku tych zmian powstały miasta podzielone nową granicą państwową, będące najbardziej interesującą formą miast granicznych, oraz miasta stykowe, rozwijające się przy granicy państwowej o stabilnym charakterze.

Miasta podzielone to miasta rozłupane przez granicę państwową najczęściej na dwa niezależne organizmy miejskie powstałe pod wpływem małej stabilności granicy państwowej. Przykładem takich ośrodków są położone na pograniczu polsko-niemieckim miasta podzielone: Słubice-Frankfurt (Oder), Gubin-Guben czy Zgorzelec-Görlitz oraz Cieszyn-Czeski Cieszyn na pograniczu polsko-czeskim. Miasta te stanowiły jednolite organizmy, które zostały podzielone nową granicą państwową. Podział miast na granicy południowej wiązał się z ostatecznym podziałem Śląska Cieszyńskiego między dwa nowo powstałe państwa, tj. Polskę i Czechosłowację, w wyniku decyzji Rady Ambasadorów w 1920 r., która wyzna-

czyła granicę na rzece Olzie (Nowak 2008, Gąsior 2008a, b). Natomiast podział miast na granicy zachodniej nastąpił w wyniku ustaleń na Konferencji w Poczdamie w 1945 r., które wiązały się z przesunięciem granicy polsko-niemieckiej na zachód.

Drugim typem są miasta stykowe, które wykształciły się po obu stronach granicy jako niezależne organizmy miejskie, stanowiąc niejednokrotnie ośrodki rozwoju po jej drugiej stronie. Przykładem pogranicza o stabilnej granicy państwowej jest granica amerykańsko-meksykańska, która nie zmieniła się od XIX w. Granica państwowa pomiędzy USA i Meksykiem istnieje od 1821 r., kiedy to ogłoszono niepodległość Meksyku. Na skutek utworzenia (1836 r.), a następnie aneksji (1845 r.) przez Stany Zjednoczone Ameryki Północnej Republiki Teksasu oraz wojny z Meksykiem (lata 1846–1848), a także transakcji zakupu, granica przyjęła obecny kształt w 1853 r. Wzdłuż jej przebiegu rozwinęło się kilkadziesiąt miast stykowych, m.in. San Diego (USA) – Tijuana (Meksyk), Nuevo Laredo (USA) – Laredo (Meksyk), El Paso (USA) – Ciudad Juárez (Meksyk), Brownsville (USA) – Matamoros (Meksyk), Nogales (USA) – Nogales (Meksyk). Miasta te jak zauważają Czerny i in. (2007), czerpią korzyści rozwojowe powstające w polach miejskich transgranicznych. Wydaje się, że współpracujące ze sobą pary miast wytwarzają jedną przestrzeń gospodarczą i mogą skuteczniej konkurować na globalnym rynku towarów i usług.

Podstawowym celem niniejszego opracowania jest przegląd literatury na temat miast podzielonych, będących przedmiotem zainteresowania zarówno geografii, jak i wielu innych dyscyplin naukowych. Przegląd problematyki badawczej nad miastami podzielonymi dotyczy okresu po roku 1990. Wszakże artykuł poświęcony jest miastom podzielonym, niemniej wprowadza się drugą kategorię miast wyróżnioną w oparciu o kryterium stabilności i przenikalności granicy państwowej, tj. miasta stykowe. Zarówno w odniesieniu do miast podzielonych, jak i miast stykowych kategorią nadrzędną są miasta graniczne. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że badania nad miastami granicznymi są zawężone wyłącznie do miast położonych na granicach lądowych.

Artykuł składa się z czterech części, przy czym trzy pierwsze stanowią niejako prelude do części czwartej. Pierwsza odnosi się do genezy miast granicznych, w tym również miast podzielonych, w części drugiej autorka omawia proces transformowania charakteru granicy państwowej, część trzecia obejmuje krótką charakterystykę niektórych miast granicznych i wreszcie część czwarta, stanowiąca zasadniczą część artykułu, koncentruje się na współczesnych badaniach geograficznych i innych nauk nad miastami podzielonymi.

Przenikalność i stabilność granicy państwowej

Charakter granicy i jej funkcje kształtują wzajemne powiązania obszarów położonych wzdłuż obu stron granicy (Ciok 1992). Podstawową funkcją granicy we współczesnym systemie polityczno-terytorialnym jest pełnienie roli bariery przestrzennej o różnym stopniu formalizacji i przenikalności, co możemy obserwować

dziś w Europie (por. Rykiel 1990). Przenikalność granicy państwowej ma dwójaki aspekt: a) fizyczno-techniczny oraz b) prawno-polityczny (Chojnicki 1998). Aspekt fizyczno-techniczny dotyczy ilości i lokalizacji przejść granicznych oraz układu i jakości sieci transportowej. Aspekt prawno-polityczny odnosi się natomiast do regulacji prawnych normujących charakter i wielkość ruchu i wymiany transgranicznej (np. taryf celnych czy też zasad wymienialności i obiegu walut).

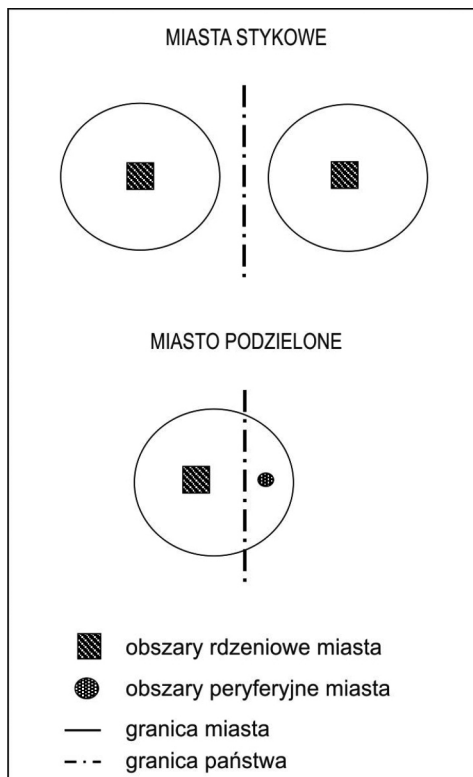
Granica państwowa zmienia swój poziom przenikalności i może się przekształcać z granicy filtrującej w granicę otwartą, umożliwiającą szeroki zakres kontaktów społecznych i ekonomicznych. Słabnięcie roli granic państwowych jako barier przestrzennych to skutek ograniczenia suwerenności państw i ewolucji w wyniku procesów przemian postmodernizacyjnych, które występują głównie w krajach Europy Zachodniej (Chojnicki 1998). Zmianie uległ również charakter granic w Europie Środkowo-Wschodniej na początku lat 90. XX w. i wywołał intensyfikację procesów integracyjnych także w tej części Europy. Można więc powiedzieć, że zmiana stopnia formalizacji granicy stwarza obecnie sytuację, w której miasta wzdłuż obu stron granicy funkcjonują w realiach sprzyjających (re)integracji, a położenie geograficzne tychże miast staje się ich największym walorem.

Poszczególne granice charakteryzują się też odmienną stabilnością w czasie (Barbag 1987). Na stabilność granic – według Rykla (2006) – istotny wpływ mają stałość układu politycznego w regionie nazywana czasem stabilnością geopolityczną oraz stopień przenikalności granic traktowanych jako bariery przestrzenne. Analiza stabilności granic dotyczy na ogół granic lądowych i jest realizowana w dwojaki sposób: a) odnosi się do trwałości współczesnych granic państwowych w wyznaczonym okresie historycznym (zob. Foucher 1991) lub b) dotyczy czasu trwania wszystkich granic państwowych określonego regionu w badanym czasie (zob. Kosmala 1999). Foucher (1991) trwałość granic przedstawia za pomocą tzw. chronogramu, a każdy odcinek granicy lądowej między dwoma państwami sąsiedzkimi określa mianem diady. Jak zwraca uwagę Kosmala (1999), dużą rolę w analizie stabilności granic Europy odgrywa ich uznanie międzynarodowe (oraz przez państwa sąsiadujące ze sobą), jak i uznanie suwerenności (lub odrębności) jednostek terytorialno-politycznych, których zasięg przestrzenny te granice wyznaczają.

Współczesne podejście do granic ma charakter wielowymiarowy i traktuje je jako konstrukcję społeczno-przestrzenną, ukazującą i artykułującą istniejące różnicowanie (van Houtum 1999). Szczególnie aktualnym dziś zagadnieniem jest zjawisko zanikania granic państwowych, co jest efektem globalizacji i wiążącej się z nią swobody przepływu informacji (Newman, Paasi 1998), a także procesów integracyjnych w Europie, które zmierzają do unifikacji gospodarek narodowych, a nie samych państw (Moraczewska 2008).

Przykłady miast granicznych: podzielone i stykowe

Jak wspomniano, pod wpływem zmian przebiegu i charakteru granic państwowych mogą powstać dwa podstawowe typy miast granicznych: a) miasta podzie-

Ryc. 1. Miasta graniczne
Źródło: opracowanie własne.

lone poprzez wyznaczenie „nowej granicy państwowej” wewnątrz istniejących struktur miejskich, określane także mianem miast rozłupanych bądź rozerwanych przez granicę, oraz b) miasta stykowe lub inaczej styczne do granicy czy też przylegające do granicy, które wykształciły się po obu stronach granicy jako niezależne organizmy miejskie, stanowiąc często katalizator zmian po jej drugiej stronie (ryc. 1).

Rozpatrując miasta graniczne w kontekście europejskim, można wskazać, że miasta rozłupane są charakterystyczne dla Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej, która to część Europy cechuje się największą płynnością granic i zmianą zasięgu terytorialnego państw. Natomiast dla Europy Zachodniej i Europy Północnej, które odznaczają się występowaniem stabilnych granic, bardziej charakterystycznym typem miast granicznych są miasta stykowe (Matykowski 2008).

Miasta podzielone

Według ustaleń autorki do miast podzielonych na kontynencie europejskim zalicza się dziewiętnaście par miast, w tym trzynaście na granicach wewnętrznych

oraz sześć na granicach zewnętrznych Unii Europejskiej (por. tab. 1). Przy ustalaniu liczby tychże miast autorka posiłkowała się wieloma opracowaniami, m.in. Waacka (2000), który wyróżnił dziewięć par podzielonych miast granicznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Należy zauważyć, że w wykazie nie znalazły się chociażby miasta Łęknica i Bad Muskau na pograniczu polsko-niemieckim, natomiast pojawiły się miasta Slovenské Nové Mesto i Sátoraljaújhely na pogra-

Tabela 1. Miasta podzielone w Europie (stan na 31.03.2014 r.)

Lp.	Miasto 1	Miasto 2	Państwo 1	Państwo 2	Rozłupanie miasta granicą państwową (rok)
miasta na wewnętrznych granicach Unii Europejskiej					
1	Baarle-Nassau	Baarle-Hertog	Holandia	Belgia	1194/1831 ¹
2	Herzogenrath	Kerkrade	Niemcy	Holandia	1815
3	Bad Radkersburg	Gornja Radgona	Austria	Słowenia	1919
4	Gmünd	České Velenice	Austria	Republika Czeska	1920
5	Komárom	Komárno	Węgry	Słowacja	1920
6	Cieszyn	Český Těšín	Polska	Republika Czeska	1920–1939/1945
7	Valga	Valka	Estonia	Łotwa	1920–1945/1991
8	Tornio	Haparanda	Finlandia	Szwecja	1809
9	Frankfurt Oder	Ślubice	Niemcy	Polska	1945
10	Gubin	Gubin	Niemcy	Polska	1945
11	Bad Muskau	Łęknica	Niemcy	Polska	1945
12	Görlitz	Zgorzelec	Niemcy	Polska	1945
13	Gorizia	Nova Gorica	Włochy	Słowenia	1948
miasta na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej					
14	Laufenburg	Laufenburg (Baden)	Szwajcaria	Niemcy	1801
15	Rheinfelden	Rheinfelden (Baden)	Szwajcaria	Niemcy	1801
16	Narva	Ivangorod	Estonia	Rosja	1492–1558/1590–1611/1991
17	Nikozja Południowa (grecka)	Nikozja Północna (turecka)	Republika Cypryjska	Republika Turecka Cypru Północnego (nie uznawana na arenie międzynarodowej)	1974
18	Slavonski Brod	Brod/Bosanski Brod	Chorwacja	Bośnia i Hercegowina	1991–1992
19	Rzym	Watykan ²	Włochy	Watykan	1929

¹ ostateczne wytyczenie granic wszystkich 30 enklaw nastąpiło dopiero w 1995 r.

² z formalnoprawnego punktu widzenia granice Watykanu są zewnętrznymi granicami UE, ale powiązania polityczne oraz prawne, a także związki funkcjonalne miasta-państwa z UE powodują, że ich wspólne granice przybierają na ogół charakter administracyjny (Trojanowska-Strzęboszewska 2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Waack (1998, 2000), Leśniak (2004), Kaczmarek (2005), Sobczyński (2006), Lundén (2007), Żelichowski (2008), Pietroszek (2009), Kulczyńska (2011) oraz stron internetowych poszczególnych jednostek administracyjnych.

niczu słowacko-węgierskim, z których to pierwsze nie jest miastem, choć nazwa na to wskazuje.

Miasta podzielone mogą ulec rozłupananiu najczęściej na dwie części, niemniej zdarzyły się w historii Europy podziały miast na kilka (więcej niż dwie) bądź kilkadziesiąt części. Do tej kategorii miast zaliczyć można powstałe w 1831 r. Baarle-Nassau i Baarle-Hertog na pograniczu holendersko-belgijskim, które tworzą niepowtarzalną strukturę przestrzenną. Stanowią one rzadki przypadek enklaw i eksklaw (30 enklaw) na kontynencie europejskim, przypominających układankę puzzle, których poszczególne części należą do dwóch państw. Gmina miejska Baarle-Hertog złożona jest z 22 eksklaw stanowiących enklawy w holenderskiej gminie miejskiej Baarle-Nassau, gmina miejska Baarle-Nassau natomiast składa się z 8 enklaw, w tym 6 w centralnej eksklawie belgijskiej, 1 enklawy w okolicach Ulicoten (de Withagen) oraz 1 eksklawy na terenie Belgii, w pobliżu wsi Zonderingen (Vossenbergh) (por. Sobczyński 2006, Żelichowski 2008).

Przykładem miasta, które w swej historii było miastem podzielonym, jest obecna stolica Niemiec, czyli Berlin. Miasto od zakończenia II wojny światowej podzielone było na 4 strefy okupacyjne (sektor francuski, sektor brytyjski, sektor amerykański oraz sektor radziecki), a następnie od 1949 r. jego wschodnia część (sektor sowiecki) stała się stolicą NRD, natomiast część zachodnia, czyli Berlin Zachodni (wraz z eksklawami m.in. w Poczdamie) formalnie nie był częścią ani RFN, ani NRD, choć ta pierwsza wykonywała niektóre funkcje w zakresie reprezentacji Berlina Zachodniego na forum międzynarodowym (Robinson 1953, Sobczyński 2006). Podział ten utrzymał się aż do 1990 r., czyli zjednoczenia Niemiec. Po zniesieniu granicy państwowej, której symbolicznym przejawem było zburzenie muru oddzielającego Berlin i Berlin Zachodni („Mur Berliński”), natychmiast przystąpiono do niwelowania różnic w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego między jego częściami. Dziś Berlin, stolica zjednoczonych Niemiec, jest trzecim co do wielkości miastem Unii Europejskiej (po Londynie i Paryżu), a tym samym jedną z ważniejszych w Europie metropolii globalnych.

Fenomenem w skali światowej jest miasto Nikozja, będące stolicą Cypru, a zarazem jego największym miastem. Nikozja podzielona jest na dwie niesymetryczne części: a) część północną „turecką” oraz b) część południową „cypryjską”, która należy do Greków. W mieście od 1964 r. istnieje „zielona linia” oddzielająca greckie i tureckie dzielnice mieszkaniowe. Ponadto w 1974 r., czyli ostatecznego podziału miasta na dwie części, ustanowiono w nim strefę zdemilitaryzowaną utrzymywaną przez siły pokojowe ONZ (Konflikty... 2008). Turcy cypryjscy uważają północną część Nikozji za stolicę proklamowanej w 1983 r. Tureckiej Republiki Północnego Cypru, której nie uznała społeczność międzynarodowa, a jej istnienie jest możliwe tylko dzięki pomocy otrzymywanej z Turcji (Adamczyk 2002). Natomiast część południowa Nikozji należy do Greków i jest stolicą powstałej w 1960 r. Republiki Cypryjskiej, uznanej na arenie międzynarodowej, która od 1 maja 2004 r. jest pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej. Obecnie nic nie wskazuje na to, aby podzielona stolica stała się znowu jednym miastem, w którym bez żadnych granic będą żyć wyznawcy różnych religii i różnych narodowości.

Sztandarowym przykładem miast rozłupanych granicą państwową są Kerkra-de i Herzogenrath położone na pograniczu holendersko-niemieckim. Miasta te mają wspólną przeszłość, gdyż do roku 1815 rozwijały się jako jeden organizm. Obecnie cechuje je podobna liczba mieszkańców (po ok. 50 tys.) oraz brak asymetrii w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, co stanowi duże ułatwienie na drodze do ich integracji. Już od 1991 r. trwa intensywna kooperacja miast (instytucjonalna, komunalna i gospodarcza), która zaowocowała utworzeniem w 1997 r. przez rady miejskie obu miast stowarzyszenia celowego pod wspólną unijną nazwą – Eurode, które ma służyć jako platforma dla wspólnej przestrzeni miejskiej ponad granicami (Karczmarek 2005).

Mówiąc o miastach podzielonych należy również wspomnieć o Rzymie, z którego w 1929 r. wydzielono miasto-państwo kościelne Watykan (*Stato Della Città del Vaticano*). Rozdział Watykanu od Rzymu nastąpił na mocy traktatów laterańskich, regulujących stosunki między Stolicą Apostolską a Włochami. Położony na zachodnim brzegu Tybru Watykan jest nie tylko najmniejszym państwem świata (44 ha), ale i jedynym istniejącym miastem-państwem w obrębie stolicy innego państwa. Od czasów średniowiecza większa część miasta-państwa otoczona jest murem, a od strony placu św. Piotra granicę wyznacza otaczająca go dwoma łukami kolumnada (Sobczyński 2006).

Miasta stykowe

Innym przykładem miast granicznych są miasta stykowe, takie jak Tijuana (Meksyk) i San Diego (Stany Zjednoczone Ameryki Północnej) powstałe wzdłuż stabilnej granicy państwowej. Oba miasta zostały założone w okresie kolonialnym przez Hiszpanów, jednak ich losy potoczyły się inaczej. San Diego powstało w 1602 r. jako miasto hiszpańskie w Nowym Świecie, a po zakończeniu wojny meksykańsko-amerykańskiej w 1848 r. znalazło się w granicach Stanów Zjednoczonych. Rozwój San Diego był podyktowany decyzjami politycznymi o lokalizacji baz wojskowych, co w efekcie pozwala dziś uznać to miasto i jego okolice za najbardziej zmilitaryzowany region na świecie. Natomiast Tijuana powstała jako miasto meksykańskie, ale znacznie później, bo w 1889 r. Największy wpływ na rozwój Tijuany wywarło miasto położone po drugiej stronie granicy, czyli San Diego. Wprowadzona na początku XX w. w Stanach Zjednoczonych prohibicja, zakazująca produkcji i sprzedaży alkoholu, wpłynęła na rozwój handlu przygranicznego, który trwa do dzisiaj i nie dotyczy wyłącznie wyrobów alkoholowych. Miasta charakteryzują się różną liczbą mieszkańców oraz znaczną asymetrią w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Choć oba dzieli dystans około 30 km, to w sensie przestrzennym tworzy się aglomeracja miejska, której przyszłość uzależniona będzie od stopnia formalizacji i przepuszczalności granicy państwowej (Czerny 2005).

Ciekawym przykładem miast stykowych są Gdańsk i Gdynia, które w latach 1920–1939 oddzielone zostały granicą państwową. Ustanowione traktatem wersalskim w 1920 r. Wolne Miasto Gdańsk nie było suwerenne, ale zależne od polskiej polityki zagranicznej i połączone z Polską unią celną. Odseparowanie Wol-

nego Miasta Gdańska od Polski doprowadziło z czasem do intensywnego rozwoju Gdyni, która z małej rybackiej wsi przekształciła się w ponadstutysięczne miasto (1926 r. – otrzymanie praw miejskich) (Böttcher 1997, Andrzejewski 1998). Rozwój miasta był możliwy dzięki budowie portu morskiego, na którego powstanie wpływ miała niestabilna sytuacja w Wolnym Mieście Gdańsku. W ten sposób Gdynia stała się w tamtym czasie największym i najnowocześniejszym miastem portowym nad Morzem Bałtyckim, które w 1939 r. liczyło około 127 tys. mieszkańców.

Również rozdzielone granicą państwową Hongkong i Shenzhen na kontynencie azjatyckim stanowią dobry przykład, jak jedno miasto może oddziaływać na rozwój jednostki osadniczej po drugiej stronie granicy. Składający się z trzech regionów Hongkong, tj. wyspy Hongkong, Koulun oraz Nowych Terytoriów, w latach 1898–1997 stanowił kolonię brytyjską (dzierżawa od ChRL na 99 lat). W tym czasie Shenzhen było niewielką chińską osadą rybacką, której istnienie warunkowane było współpracą z Hongkongiem. Wraz z upływem końca dzierżawy miasta przez Wielką Brytanię władze chińskie rozpoczęły przygotowania do wchłonięcia Hongkongu, polegające na utworzeniu w sąsiedztwie brytyjskiej kolonii, czyli w Shenzhen, w 1980 r. specjalnej strefy ekonomicznej, co przyniosło gwałtowny wzrost gospodarczy miasta oraz sąsiadujących z nim terenów. Celem takich działań miało być osiągnięcie zbliżenia ekonomicznego między Chinami a Hongkongiem tak, aby wchłonięcie enklawy odbyło się możliwie bezboleśnie i bez zagrożenia dla porządku politycznego i społecznego ChRL. Dziś Hongkong (specjalny region administracyjny ChRL) i Shenzhen (ChRL) to konkurujące ze sobą miasta (Sobczyński 2006).

Współczesne badania geograficzne nad miastami podzielonymi. Inspiracje z innych nauk

We współczesnych badaniach nad miastami podzielonymi nietrudno dostrzec, że pola badawcze nauk się zacierają, co sprawia, że problematyka ta staje się przedmiotem zainteresowań badaczy różnych dyscyplin naukowych, w tym geografów, socjologów, filozofów, politologów, architektów, a nawet artystów plastyków. Dokonując przeglądu literatury, skupiono się na opracowaniach dotyczących miast podzielonych w Europie.

Wzrost zainteresowania problematyką miast podzielonych nastąpił na początku lat 90., gdy doszło do zmian zarówno gospodarczych, jak i politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej (Matykowski i in. 1998). W tym czasie powstało wiele opracowań o charakterze monografii lub rozdziału w monografii, które problematykę miast podzielonych traktują wieloaspektowo. Należą do nich m.in. prace takich autorów, jak: Rutowska (1996), Krätke (1996), Matykowski, Schaefer (1996), Jajeśniak-Quast, Stokłosa (2000), Waack (2000), Lundén, Zalamans (2001), Rusek, Werpachowski (2007), Jańczak (2009b) czy Kulczyńska i in. (2011). Stanowią one swego rodzaju charakterystykę zmian zachodzących

w wybranych miastach podzielonych, zwracając szczególną uwagę na aspekt historyczny, ludnościowy, społeczno-kulturowy, infrastrukturalny oraz przestrzenny. Na uwagę zasługuje monografia Rutowskiej (1996), która jest zwięzłą próbą syntetycznego ujęcia pięćdziesięciu lat historii miasta Słubic. Przedstawione w niej informacje dotyczą z jednej strony środowiska geograficznego miasta oraz jego położenia i nazwy, z drugiej zaś organizacji i działania administracji, życia politycznego, społecznego i religijnego mieszkańców, problemów gospodarczych, oświaty i kultury oraz ochrony zdrowia i sportu. Uwieńczeniem monografii są zagadnienia związane z lokalizacją miasta przy granicy polsko-niemieckiej, a dotyczące m.in. otwarcia granicy w 1991 r. czy kształtowania się pogranicza społecznego. Warto również w tym miejscu zwrócić uwagę na opracowanie geografów Matykowski i Schaefer (1996) traktujące o społecznych i ekonomicznych aspektach funkcjonowania przygranicznego zespołu miejskiego Gubin-Guben. W artykule skupiono się na charakterystyce zmian zachodzących w obu miastach w okresie powojennym, ze szczególnym uwzględnieniem okresu gwałtownych transformacji występujących w Europie Środkowo-Wschodniej na początku lat 90. ubiegłego wieku. Ciekawe z punktu widzenia badań socjologicznych jest opracowanie Rusek i Werpachowskiego (2007) traktujące o skomplikowanej tożsamości mieszkańców Cieszyna i Czeskiego Cieszyna na pograniczu polsko-czeskim czy też artykuł geografów Kulczyńskiej i in. (2011) o współczesnych funkcjach subregionalnych Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. Zdaniem autorów wynikają one z uwarunkowań historycznych, etnokulturowych, gospodarczych i administracyjnych oraz transgranicznych, jakie wpływały na rozwój i przemiany od połowy XIX w. na miasto w całości i w okresie jego podziału przez granicę państwową na rzece Olzie. Wśród funkcji o zasięgu subregionalnym wymieniają funkcje administracyjne i organizacyjne, edukacyjne, gospodarcze czy transgraniczne, które stawiają ten zespół miejski wśród lepiej wykształconych jednostek osadniczych pogranicza.

Miasta podzielone i ich funkcjonowanie stały się również przedmiotem szeregu analiz na poziomie ogólnych mechanizmów współpracy i konkurencji czy też współpracy i konfliktów. Jest to niezwykle obszerna grupa publikacji, obejmująca m.in. prace takich autorów, jak: Łoboda, Ciok (1995), Kaczmarek (1999), Szul (2001), Runge (2003), Brol (2004), Lundén (2007, 2009), Ciok i in. (2008), Ładysz (2008), Brańka (2009), Jańczak (2009b), Lundén i in. (2009), Musiał-Karg (2009b, 2010), Osiewicz (2009), Raczyk i in. (2012). Prace te w większości omawiają tematykę współpracy, odnosząc się do jednego bądź kilku miast podzielonych, a tylko nieliczne traktują problem współpracy miast podzielonych jako jeden z elementów szerszej analizy pogranicza. Podmiotem analiz są m.in. takie miasta podzielone, jak: Haparanda i Tornio na pograniczu szwedzko-fińskim, Narva i Ivangorod na pograniczu estońsko-rosyjskim, Valga i Valka na pograniczu estońsko-łotewskim, Gorizia i Nova Gorica na pograniczu włosko-słoweńskim czy podzielona stolica Cypru – Nikozja. Na uwagę zasługuje praca Raczyka i in. (2012) dotycząca oceny relacji współpracy oraz relacji konkurencji na pograniczu polsko-niemieckim, zrealizowana w ujęciu dynamicznym oraz z uwzględnieniem procesu integracji europejskiej i polaryzacji regionalnej.

Wśród studiów szczegółowych dotyczących kwestii miast podzielonych można wyróżnić opracowania monotematyczne, koncentrujące się na jednym z wielu możliwych aspektów analizy miast podzielonych, takich jak np. a) szkolnictwo wyższe, b) handel oraz inne rodzaje usług, c) zagospodarowanie przestrzeni miejskiej, d) zachowania przestrzenne transgranicznych konsumentów, e) przemiany społeczno-kulturowe, f) euromiasto, czyli miasto europejskie oraz g) przemiany i system polityczny.

Wiele opracowań dotyczy szkolnictwa wyższego w podzielonych granicą miastach. Należy do nich zaliczyć artykuły, które w całości bądź tylko po części poświęcone są Collegium Polonicum w Słubicach, wspólnej placówce Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą i Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w której pierwszy rok akademicki zainaugurowano w 1998 r. Dolata (2004) w swym artykule skupił się na analizie działalności oraz określeniu roli Europejskiego Uniwersytetu Viadrina i Collegium Polonicum w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego Frankfurtu nad Odrą i Słubic w okresie od momentu powstania obu uczelni. Analiza wykazała, że wpływ funkcji akademickiej widoczny jest jedynie w zakresie organizacji przestrzennej obu miast. Wpływ funkcjonowania uniwersytetów na zmiany ludnościowe i gospodarcze był stosunkowo słaby, co zdaniem autora świadczy o tym, że rozwój Frankfurtu i Słubic w sferze ludnościowej i gospodarczej kształtują inne czynniki o charakterze regionalnym i krajowym. W tym samym roku pojawiła się praca Kulczyńskiej (2004), w której autorka przedstawiła charakterystykę funkcjonowania i oddziaływania przestrzennego Collegium Polonicum w Słubicach. Ponieważ jest to opracowanie geograficzne, ciekawa wydaje się analiza przestrzennego oddziaływania tej przygranicznej uczelni, którą autorka przeprowadziła w oparciu o liczbę oraz miejsce pochodzenia studentów na dwóch płaszczyznach szczegółowości, tj. w układzie województw oraz w układzie dziewięciu stref koncentrycznie okalających gminę Słubice. Inny wymiar miała praca Wojciechowskiego (2007), która traktuje o wzlotach i upadkach Collegium Polonicum w Słubicach pokazanych z perspektywy pierwszego i jak do tej pory jedyne go dyrektora administracyjnego tej placówki. Kolejnym opracowaniem w tym zakresie tematycznym, do którego należałoby się odwołać, jest praca Bielawskiej (2009), która na przykładzie trzech wybranych kierunków studiów w Collegium Polonicum w Słubicach, tj. prawo w formie polsko-niemieckich studiów Bachelor and Master of German and Polish Law, Master of European Political Studies oraz Intercultural Communication Studies, postrzega tę instytucję jako rzeczywiste laboratorium uniwersyteckiej polsko-niemieckiej współpracy transgranicznej w Regionie Brandenburgia-Lubuskie. Inne opracowania o podobnej tematyce napisali: Weiler (1995), Pyritz i Schütt (2009) czy Kopka (2010).

Tematem drugiej grupy studiów szczegółowych nad miastami podzielonymi są handel oraz inne rodzaje usług. Badania te prowadzone są głównie przez geografów, którzy swoją uwagę skupiają na analizie rozmieszczenia usług. Wymienić tu należy opracowanie Koneckiej i Weltrowskiej (1997) traktujące o funkcjach handlowych Cieszyna i Czeskiego Cieszyna czy też Kłosowskiego i Runego (1999) poruszające zagadnienie rozmieszczenia usług w przestrzeni miejskiej Cieszyna.

Interesującym jest opracowanie Kłosowskiego (2001), które zawiera charakterystykę przestrzeni usługowej Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. Autor skupia się na analizie rozmieszczenia placówek usługowych w obu miastach oraz przedstawieniu obszarów miasta o największej koncentracji usług, tj. rynku, głównych ulic handlowych i targowisk miejskich, czego efektem końcowym jest trzyfazowy model podprzestrzeni usługowej. Obszerną monografię na temat handlu w podzielonych miastach Słubice-Frankfurt nad Odrą przedstawił Graff (2006). Autor, analizując strukturę i rozwój handlu detalicznego na polsko-niemieckim pograniczu, stara się odpowiedzieć na pytanie, czy granica państwowa stanowi barierę dla rozwoju handlu detalicznego w tym przygranicznym zespole miejskim. Do tej grupy tematycznej należy jeszcze zaliczyć prace Kulczyńskiej (2008) dotyczącą rozmieszczenia i funkcjonowania usług w mieście przygranicznym Słubice oraz Kulczyńskiej i Matykowskiego (2008) na temat struktury przestrzenno-handlowej przygranicznego zespołu miejskiego Cieszyn-Czeski Cieszyn. Warto też wspomnieć o opracowaniu Kulczyńskiej (2010b) zawierającym charakterystykę usług w podzielonych miastach pogranicza polsko-niemieckiego oraz polsko-czeskiego, polegającą na sformułowaniu modeli oddziaływań podukładów usługowych miast podzielonych w odniesieniu do pogranicza polsko-niemieckiego i polsko-czeskiego oraz określeniu znaczenia usług w strukturze funkcjonalnej podzielonych miast i kształtowania się nowych form koncentracji handlu detalicznego.

Kolejna grupa tematyczna dotyczy głównie zmian struktury funkcjonalno-przestrzennej w przygranicznych zespołach miejskich. Zarówno prace Czarnieckiej-Markindorf (2002), Kulczyńskiej (2006), jak i Kulczyńskiej i Basty (2013) przedstawiają udane próby zagospodarowania mienia wojskowego w Słubicach, które wywarły pozytywny wpływ na wizerunek miasta oraz jego postrzeganie. Przedmiotem opracowania są tereny powojkowe w Słubicach, które traktowane są jako przykład nowych przestrzeni miejskich, a mówiąc ściślej – jako przykład terenów odnowionych, którym sukcesywnie nadaje się nowe funkcje. Pewnym nawiązaniem jest praca Kulczyńskiej (2011a), w której autorka omawia nowe formy zagospodarowania przestrzeni miejskiej na przykładzie dwóch miast przygranicznych, tj. Słubic i Cieszyna. W swej analizie skupia się z jednej strony na działaniach w zakresie zagospodarowania nieruchomości wojskowych, z drugiej zaś sukcesji funkcjonalnej w obszarach śródmiejskich miast przygranicznych, czyli zjawisku zastępowania się kolejnych funkcji miasta. Dalej należałoby przywołać opracowania autorstwa Billerta (2007) oraz Wilkego (2007). W każdym z tych opracowań, choć poświęcone są innemu miastu (Billert – Frankfurt (Oder), Wilke – Görlitz), opisano proces rewitalizacji – od fazy koncepcyjnej po konkretne działania – na terenach historycznych ośrodków staromiejskich. Wspomnieć należy również o pracy autorstwa Grimm i Weigel (1995), przedstawiającej strukturę osadniczą wybranych miast nad Odrą i Nysą Łużycką, w tym Frankfurtu nad Odrą, Görlitz oraz Guben.

Czwarta grupa prac, choć bardzo skromna, skupia się na analizie zachowań przestrzennych transgranicznych konsumentów. Nadrzędnym celem opracowania o charakterze ekonomicznym autorstwa Borusiak i in. (2003) jest określenie

stopnia, w jakim strategii marketingowe przedsiębiorstw handlowych działających po obu stronach granicy państwowej (np. Słubice, Gubin, Kostrzyn nad Odrą) uwzględniają i stymulują specyficzne zachowania klientów-cudzoziemców. Natomiast Kulczyńska (2010a) w swoim artykule zwraca uwagę na najważniejsze czynniki kształtujące zachowania przestrzenne transgranicznych konsumentów w podzielonych granicą państwową miastach Słubice i Frankfurt nad Odrą, które cechuje duża różnorodność oraz odmienny zasięg przestrzennego oddziaływania. Można je podzielić na siedem grup czynników, tj. geograficzne, polityczno-administracyjne, prawno-normatywne, ekonomiczne, demograficzne, psychospołeczne i kulturowe oraz obcojęzyczną szatę informacyjną miasta. Zdaniem autorki to czynniki ekonomiczne, takie jak np. poziom cen w danym kraju czy kursy walut, zdecydowanie najsilniej kształtują przemieszczenia mieszkańców i intensywność kontaktów transgranicznych obu przygranicznych miast.

Piąta grupa tematyczna dotycząca przemian społeczno-kulturowych jest domeną przede wszystkim socjologów, choć nie brakuje opracowań geograficznych czy politologicznych w tym zakresie. Ponieważ liczba prac w tej grupie jest dość liczna, skupiono się tylko na wybranych pozycjach literatury. Praca Bierwaczonka (2008) to studium porównawcze z socjologii przestrzeni na przykładzie czterech średniej wielkości miast w granicach administracyjnych województwa śląskiego, w tym przygranicznego Cieszyna. Koncentruje się na problemie postrzegania i oceniania przestrzeni przez użytkowników tej przestrzeni. W 2009 r. pojawiła się monografia Lisieckiego, która stanowi swego rodzaju podsumowanie badań prowadzonych przez autora w Słubicach i Frankfurcie nad Odrą oraz Gubinie i Guben w zakresie socjologii pogranicza polsko-niemieckiego. Motywem przewodnim książki jest pojęcie granicy zarówno tej politycznej, jak i naturalnej czy społecznej, która kształtuje świadomość mieszkańców obszarów przygranicznych. Równie interesująca jest monografia Kaczmarka (2011) przedstawiająca proces tworzenia się sąsiedztwa ponadgranicznego na przykładzie Gubina i Guben. W grupie prac poświęconych przemianom społeczno-kulturowym, reprezentujących ujęcie socjologiczne wymieść ponadto należy opracowanie Zenderowskiego (2002), który na podstawie badań socjologicznych stara się ocenić z jednej strony przekonania i opinie warunkujące proces integracji, z drugiej zaś zaangażowanie społeczne w działania integracyjne mieszkańców Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. Ponadto uwagę zwracają opracowania Pfeiffer i Opiłowskiej (2005) oraz Opiłowskiej (2006) zawierające szkice biograficzne mieszkańców Zgorzelca i Görlitz, którzy byli świadkami historii, czy Kurcza (2006) mówiące o powstaniu społecznej strefy przygranicznej, którą opisuje na przykładzie mieszkańców Gubina. Zamykając tę grupę tematyczną, warto jeszcze wymienić opracowania o charakterze geograficznym autorstwa Matykowskiego i Kulczyńskiej (2008) poświęcone charakterystyce szaty informacyjnej Słubic ze szczególnym uwzględnieniem jej aspektu społeczno-kulturowego oraz Kulczyńskiej i Matykowskiego (2011), którzy badali obraz poznawczy i własności miasta Cieszyn w odbiorze społecznym.

Równie obszerną grupą tematyczną jest miasto europejskie. Idea euromiasta pojawiła się w ślad za realizacją euroregionów i stanowi szczególny wyraz koope-

racji i integracji układów miejskich. Artykuł autorstwa Garand i Kowali-Stamm (2003) prezentuje wyniki raportu „Słubfurter Mental Map Survey 2000–2002”. Autorzy przy wykorzystaniu GIS oraz metod analizy przestrzennej badali czytelność obszarów miejskich, mierzoną skalą percepcji przestrzennej człowieka oraz jego upodobanie względem środowiska antropogenicznego. Następnie na podstawie map mentalnych miast Słubice i Frankfurt nad Odrą określili przestrzenną lokalizację wspólnej przestrzeni komunikacji Słubfurt. Kurzweilly (2007, 2008) z kolei pisał o Słubfurcie jako mieście położonym na granicy dwóch krajów, ale w kontekście idei kształtowania rzeczywistości, w której społeczeństwo traktuje się jak dzieło sztuki. Należy nadmienić, że autor tego artykułu, z wykształcenia artysta plastyk, jest także pomysłodawcą idei Słubfurt. Na temat Słubfurtu pisała ponadto Dreszer (2006), Musiał-Karg (2009a) czy też Kulczyńska (2011b). W swych opracowaniach skupiają się na działaniach realizowanych w ramach stowarzyszenia Słubfurt, mających na celu promocję idei zjednoczenia obu miast. Leśniak (2004) natomiast zajmuje się Europa-miastami na pograniczu polsko-niemieckim, do których zalicza miasta podzielone Zgorzelec i Görlitz, Gubin i Guben oraz Słubice i Frankfurt (Oder). Identyfikuje ona uwarunkowania rozwoju tych miast, wynikające z sytuacji historycznej oraz współczesnych czynników społeczno-gospodarczych, a także wskazuje z jednej strony kierunki ich wspólnego rozwoju, z drugiej zaś zagrożenia, mogące zakłócić ten rozwój.

Wreszcie ostatnia, uboga grupa prac traktująca o przemianach systemu politycznego oraz jego wpływie na funkcjonowanie i rozwój miast podzielonych. Autorzy Grykień i Waack (1998) skupiają się na analizie wpływu zmian systemu politycznego na powiązania między mieszkańcami Zgorzelca i Görlitz. Żelichowski (2008) zajmuje się miastami podzielonymi Baarle-Hertog i Baarle-Nassau na pograniczu belgijsko-holenderskim, natomiast Siwek i in. (2009) piszą o przemianach politycznych na pograniczu Olzy w XX w., odnosząc się w swych badaniach do miasta Cieszyna i Ziemi Cieszyńskiej, a Mackré (2009) koncentruje się na opisie relacji politycznych wynikających z położenia miast Frankfurt nad Odrą i Słubice na granicy, która ulega zmianom w czasie.

Zakończenie: schemat dalszego badania

Lektura artykułu skłania do wniosku, że grupa prac poświęconych miastom podzielonym jest dość bogata i w dużym stopniu sprowadza się do badań empirycznych. Badania teoretyczne, jeśli się pojawiają, to tylko w niektórych opracowaniach i zazwyczaj stanowią jego marginalną część. Ponadto zauważyć można, że zarówno w literaturze krajowej, jak zagranicznej przeważają opracowania dotyczące miast lub miast podzielonych tylko po jednej stronie granicy państwowej. Wynikać to może z dostępności oraz porównywalności danych statystycznych po obu stronach granicy lub utrudnień w prowadzeniu badań ankietowych, których wyniki są znaczącym źródłem informacji.

Niewątpliwie słabą stroną opracowań na temat miast podzielonych jest brak jednoznacznej definicji tego typu miast, jak również brak ich typologii. Stąd w dal-

szych badaniach nad miastami podzielonymi konieczne jest wypracowanie definicji, a także prostej typologii, które umocniłyby koncepcyjnie badania nad tego typu miastami. W konsekwencji stanowiłyby to podstawę analiz empirycznych.

Z jednej strony wielorakość pojęć na określenie miasta podzielonego, z drugiej zaś brak wypracowanej definicji powoduje, że różni autorzy różnie rozumieją koncepcję miasta podzielonego, stąd w literaturze przedmiotu pojawiają się różnorodne terminy na określenie podzielonego miasta: miasta przygraniczne (ang. *border cities/international border cities*), miasta pogranicza (ang. *frontier towns*), miasta transgraniczne (ang. *trans-border cities*, fr. *villes transfrontières*), para miast (niem. *Städtepaar*), miasta podwójne/dwumiasto (ang. *double towns*; niem. *Doppelstädte*), dwumiasto (niem. *Doppelstadt*), miasta sąsiedzkie/towarzyszące (ang. *neighbouring/companion cities*; niem. *Nachbarstädte*), miasta graniczne (ang. *crossborder towns, crossborder cities, border-crossing cities*; niem. *geteilte Grenzstädte*), euromiasto/miasto europejskie (ang. *eurocity, eurotown, eurometropolis, international town*), miasta bliźniacze/siostrzane (ang. *twin/sister cities, twin towns*; niem. *Zwillingsstädte*; fr. *villes-jumelles*), przygraniczny zespół miejski (ang. *transborder urban complex*) czy aglomeracja graniczna (ang. *border agglomeration*), miasta partnerskie (ang. *partner towns*; niem. *Partnerstädte*), miasta duplikaty (fr. *villes doublons*; ang. *duplicates cities*), miasta podzielone (ang. *divided towns*; niem. *geteilte Städte*; fr. *villes divisées*) czy podzielone miasta graniczne (ang. *divided border cities*; niem. *geteilte Grenzstädte*). Wydaje się, że większość tych pojęć można również stosować w odniesieniu do miast stykowych (czyli miast oddzielonych granicą państwową). Jedynie pojęcie „podzielone miasta graniczne”, a zaproponowane przez Waacka (2005), wyraźnie wskazuje na miasta rozłupane granicą państwową.

Dużo niejasności wzbudzają także typologie miast podzielonych, które pojawiają się w zasadzie na potrzeby konkretnych opracowań. Należy zauważyć, że mówiąc o miastach podzielonych w kontekście granic, można wyróżnić miasta podzielone granicą państwową, ale też miasta podzielone granicą administracyjną miasta w ramach tego samego państwa. Wówczas można mówić odpowiednio o miastach granicznych, czyli rozłupanych przez granicę, i miastach stykowych (jako efekt rozwoju na styku granicznym) oraz o miastach wydzielonych (wyłączonych) ze struktur większego miasta. Ponadto rozpatrując granicę według kryterium realności prawno-administracyjnej, można wyróżnić granice formalne i nieformalne. Przykładami miast podzielonych granicą nieformalną są miasta podzielone kulturowo, takie jak chociażby Belfast (Irlandia Północna), gdzie od wieków istnieje konflikt między protestantami a katolikami, czy Miami na Florydzie zwane Małą Kubą. Stąd wniosek, że o miastach podzielonych można mówić przede wszystkim w kontekście dwóch lub więcej państw, kiedy granica państwowa rozłupuje organizm miejski na kilka części, z których każda od tego momentu staje się częścią składową innego państwa, ale również w odniesieniu do jednego państwa, kiedy podział miasta może mieć charakter mniej lub bardziej formalny.

Literatura

- Adamczyk A. 2002. Cypr. Dzieje polityczne. Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa.
- Andrzejewski M. (red.) 1998. Gdańsk. Z historii stosunków polsko-niemieckich. Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, Warszawa.
- Barbag J. 1987. Geografia polityczna ogólna. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Bielawska A., 2009. Polsko-niemiecka uniwersytecka współpraca transgraniczna w regionie Brandenburgia-Lubuskie na przykładzie Collegium Polonicum. [W:] J. Jańczak, M. Musiał-Karg (red.), Pogranicze polsko-niemieckie po roku 2004. Nowa jakość sąsiedztwa? Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 187–213.
- Bierwiaczonek K. 2008. Percepcja i waloryzacja przestrzeni miasta. Studium porównawcze z socjologii przestrzeni na przykładzie Będzina, Cieszyna, Mikołowa i Żywca. Wydawnictwo Górnośląskiej WSP, Mysłowice.
- Billert A. 2007. Rewitalizacja dawnego Starego Miasta w Frankfurt (Oder). [W:] A. Billert (red.), Odbudowa i rewitalizacja starych miast w Głogowie, Lubaniu, Polkowicach, Frankfurt (Oder), Görlitz i Kamenz. Gmina Miejska Lubań, Lubań, s. 79–99.
- Bohdanowicz J., Dzięcielski M. 2003. Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Borusiak B., Małkowska M., Mikołajczyk J., Sławińska M. 2003. Strategie marketingowe w handlu detalicznym i ich oddziaływanie na zachowania nabywców – analiza porównawcza Polska–Niemcy. [W:] R. Barczyk (red.), Rozwój gospodarczy i rozwój przedsiębiorstw na pograniczu polsko-niemieckim w procesie integracji Polski z Unią Europejską. Akademia Ekonomiczna, Poznań, s. 250–315.
- Böttcher H.V. 1997. Die Freie Stadt Danzing. Wege und Umwege in die europäische Zukunft. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn.
- Brańka T. 2009. Tornio-Haparanda. A Unique Result of Neighboring Town's Collaboration. [W:] J. Jańczak (red.), Conflict and Cooperation In Divided Cities. Logos Verlag, Berlin, s. 191–204.
- Brol R. 2004. Zgorzelec/Görlitz – miasto transgraniczne w Unii Europejskiej. [W:] J. Słodczyk (red.), Rozwój miast i zarządzanie gospodarką miejską. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 115–124.
- Ciok S. 1992. Polska granica zachodnia. Zmiana funkcji granicy. [W:] Z. Kurcz (red.), Problemy społeczno-gospodarcze miast pogranicza polsko-niemieckiego. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 9–21.
- Ciok S., Dołzbłasz S., Leśniak M., Raczyk A. 2008. Polska – Niemcy. Współpraca i konkurencja na pograniczu. Studia Geograficzne, 81. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Chojnicki Z. 1998. Uwarunkowania rozwoju regionu nadgranicznego. Koncepcje i założenia teoretyczne. [W:] B. Gruchman, J. Parysek (red.), Studia rozwoju i zagospodarowania przestrzennego. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań, s. 11–48.
- Chojnicki Z. 1999. Uwarunkowania rozwoju regionu nadgranicznego – koncepcje i założenia teoretyczne. [W:] Z. Chojnicki, Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 355–377.
- Czarniecka-Markindorf L. 2002. Tereny powojkowe – szansa czy zagrożenie? [W:] J. Gleisenstein, J. Hess, M. Kalinowska, K. Kowala-Stamm (red.), Recycling przestrzeni. Zagospodarowanie terenów poprzemysłowych i powojkowych. Dokumentacja warsztatów studenckich, Collegium Polonicum, Słubice, s. 20–25.
- Czerny M. 2005. Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czerny M., Łuczak R., Makowski J. 2007. Globalistyka. Procesy globalne i ich lokalne konsekwencje. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dolata M. 2004. Funkcjonowanie Europejskiego Uniwersytetu Viadrina i Collegium Polonicum oraz ich rola w rozwoju społeczno-gospodarczym Frankfurtu nad Odrą i Słubice. [W:] S. Ciok, D. Ilnicki (red.), Regionalny wymiar integracji europejskiej. Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, VIII/1: 255–268.
- Dołzbłasz S., Raczyk A. 2012. Transborder openness of companies in a divided city: Zgorzelec/Görlitz case study. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 103, 3: 347–361.

- Dreszer K. 2006. Słubfurt jako przykład integracji miast granicznych Słubic i Frankfurtu. [W:] Z. Przygodzki (red.), *Rozwój miast i regionów w procesie integracji europejskiej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 199–204.
- Foucher M. 1991. *Fronts et frontières. Un tour du monde géopolitique*. Fayard, Paris, Nouvelle édition, revue et augmentée.
- Garand M., Kowala-Stamm K. 2003. Percepcja przestrzenna granicy i obszaru przygranicznego na przykładzie Słubfurtu. [W:] B. Breysach, A. Paszek, A. Tölle (red.), *Grenze-Granica. Prace interdyscyplinarne o podobieństwach, barierach i horyzontach myślowych z perspektywy polsko-niemieckiej*. Thematicon, 8: 375–387.
- Gąsior G. 2008a. Zaolzie, [W:] G. Gąsior (koord.), *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński, 1918–2008*. Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa, s. 2–3.
- Gąsior G. 2008b. Stawianie granic. [W:] G. Gąsior (koord.), *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński, 1918–2008*. Fundacja Ośrodka KARTA, Warszawa, s. 46–107.
- Graff J. 2006. Einzelhandel ohne Grenzen? Konsumentenverhalten und Angebotsstrukturen in der Doppelstadt Frankfurt (Oder) – Słubice. Freie Universität Berlin. Maszynopis pracy dyplomowej.
- Grimm F. D., Weigel O. 1995. Siedlungsstruktur und Zentrensysteme westlich von Oder und Neiße. Historischer Hintergrund und Entwicklungstrend. *Beiträge zur Regionalen Geographie*, 38: 73–91.
- Grykień S., Waack Ch. 1998. The impact of changes in political system on connection between Görlitz and Zgorzelec inhabitants. [W:] S. Ciok, J. Łoboda (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. *Studia Geograficzne* LXIX: 273–280.
- Houtum v. H. 1999. Internationalisation and mental borders. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 90, 3: 329–335.
- Jajeśniak-Quast D., Stokłosa K. 2000. Geteilte Städte an der Oder und Neiße. Frankfurt (Oder) – Słubice, Guben – Gubin und Görlitz – Zgorzelec 1945–1995. BERLIN VERLAG Arno Spitz GmbH, Berlin.
- Jańczak J. 2009a. Cross-border governance jako koncepcja wspólnego zarządzania miastem podzielonym. Efektywność w warunkach członkostwa w UE. [W:] J. Jańczak, M. Musiał-Karg (red.), *Pogranicze polsko-niemieckie po 2004 roku. Nowa jakość sąsiedztwa? Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń*, s. 214–237.
- Jańczak J. 2009b. Gorizia – Nova Gorica. Between Unification and Reunification. [W:] J. Jańczak (red.), *Conflict and Cooperation In Divided Cities*. Logos Verlag, Berlin, s. 122–132.
- Jańczak J. 2009c. Polityczne i społeczne konsekwencje członkostwa Polski w UE dla granicy i pogranicza zachodniego. [W:] S. Konopacki (red.), *Polska pięć lat w Unii Europejskiej*. Wydawnictwo Ibidem, Łódź, s. 151–168.
- Kaczmarek J. 2011. Gubin i Guben – miasta na pograniczu. Socjologiczne studium sąsiedztwa. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Kaczmarek T. 1999. Frankfurt nad Odrą i Słubice – formy symbiozy miast przygranicznych. [W:] *Przestrzeń miejska, jej organizacja i przemiany*. XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 133–141.
- Kaczmarek T. 2005. Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich. *Seria Geografia* 70. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Kłosowski F. 2001. Usługi w miastach granicznych Cieszyn i Czeski Cieszyn. [W:] J. Runge, F. Kłosowski (red.), *Problemy społeczno-demograficzne pogranicza polsko-czeskiego na przykładzie Śląska Cieszyńskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 189–213.
- Kłosowski F., Runge J. 1999. Usługi w przestrzeni miejskiej na przykładzie Cieszyna. [W:] *Przestrzeń miejska. Jej organizacja i przemiany*. XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 21–29.
- Konecka B., Weltrowska J. 1997. Funkcje handlowe Cieszyna i Cieszyna Czeskiego. [W:] M. Maik, D. Sokolowski (red.), *Geografia osadnictwa, ludności i turystyki wobec transformacji systemowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 223–226.
- Konflikty współczesnego świata*. 2008. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kopka A. 2010. Rola jednostek akademickich w procesie polsko-niemieckiej integracji w rejonach przygranicznych na przykładzie Słubic i Frankfurtu nad Odrą. [W:] J. Jańczak, M. Musiał-Karg, L. Wojnicz (red.), *Pogranicze polsko-niemieckie na tle granic i pograniczy europejskich*. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań, s. 57–70.

- Kosmala G. 1999. Stabilność granic politycznych w Europie Środkowej i Wschodniej w XX wieku. *Czasopismo Geograficzne*, LXX: 51–64.
- Krätke S. 1996. Where East Meets West: the German-Polish Border Region in Transformation. *European Planning Studies*, 4, 6: 647–669.
- Kulczyńska K. 2004. Funkcjonowanie i oddziaływanie Collegium Polonicum w Słubicach jako ośrodka akademickiego. [W:] Z. Michalczyk (red.), *Badania geograficzne w poznawaniu środowiska*. Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 553–558.
- Kulczyńska K.. 2006. Tereny powojaskowe – nowe funkcje starych przestrzeni miejskich (przykład Słubic). [W:] I. Jażdżewski (red.), *Nowe przestrzenie, ich organizacja i funkcje*. XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 141–151.
- Kulczyńska K. 2008. Rozmieszczenie i funkcjonowanie usług w mieście przygranicznym Słubice. [W:] J. Ślodziak, E. Szafranek (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania budowania konkurencyjności miast*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 203–212.
- Kulczyńska K. 2010a. The Gubin-Guben transborder urban complex as an arena of consumer behaviour. *Bulletin of Geography (Socio-Economic Series)*, 14/2010: 79–89.
- Kulczyńska K. 2010b. Usługi jako czynnik kształtujący przestrzeń podzielonych miast pogranicza. [W:] M. Barwiński (red.), *Obszary metropolitalne we współczesnym środowisku geograficznym*. 58. Zjazd PTG, 2, Łódź, s. 127–135.
- Kulczyńska K. 2011a. Nowe formy zagospodarowania przestrzeni miejskiej jako wyznacznik przemian społeczno-gospodarczych i sukcesji w miastach przygranicznych. [W:] W. Gulczyński (red.), *Lokalne i regionalne problemy gospodarki przestrzennej*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski, s. 123–137.
- Kulczyńska K. 2011b. Słubfurt – idea euromiasta na pograniczu polsko-niemieckim. [W:] J. Ślodziak, M. Śmigulska (red.), *Procesy urbanizacji i ich uwarunkowania na początku XXI wieku*. *Studia Miejskie*, 4: 161–169.
- Kulczyńska K., Basta G. 2013. Zmiana funkcji terenów powojaskowych w Słubicach. [W:] W. Gulczyński (red.), *Lokalne i regionalne problemy gospodarki przestrzennej III*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski, s. 279–299.
- Kulczyńska K., Matykowski R. 2008. Struktura przestrzenno-handlowa przygranicznego zespołu miejskiego Česky Těšín-Cieszyn. [W:] D. Świątek, M. Bednarek, P. Siłka (red.), *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej – geografia człowieka*. *Dokumentacja Geograficzna*, 36: 202–207.
- Kulczyńska K., Matykowski R. 2011. Images of the Urban Spaces of Cieszyn. *Bulletin of Geography (Socio-Economic Series)*, 15/2011: 83–94.
- Kulczyńska K., Matykowski R., Siwek T. 2011. Przygraniczne miasto podzielone jako ośrodek rozwoju subregionalnego: na przykładzie zespołu miejskiego Cieszyn-Český Těšín. [W:] B. Namyślak (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. *Zmiany funkcjonalno-przestrzenne miast i obszarów wiejskich*. *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 20: 133–143.
- Kurcz Z. 2006. Die Entstehung eines sozialen Grenzgebietes. Polnisch-deutsche Erfahrungen am Beispiel der Einwohner Gubin. [W:] D. Jajeśniak-Quast, T. Lorenz, U. Müller, K. Stokłosa (red.), *Soziale Konflikte und nationale Grenzen in Ostmitteleuropa*. *Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH*, Berlin, s. 81–91.
- Kurzwelny M. 2007. Słubfurt – miasto na granicy dwóch krajów. *Przegląd Zachodni*, 04: 60–68.
- Kurzwelny M. 2008. Słubfurt – miasto na granicy państwowej, której nie ma. *Pro Libris*, 4(25): 92–101.
- Leśniak M. 2004. Europa-miasta na polskiej granicy zachodniej – uwarunkowania i wizje rozwoju. [W:] J. Ślodziak (red.), *Rozwój miast i zarządzanie gospodarką miejską*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 125–138.
- Lisiecki S. 2009. O granicach naturalnych, politycznych, społecznych i... granicach w głowie. *Szkice do socjologii pogranicza polsko-niemieckiego*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Lundén T. 2007. Border agglomerations in the Baltic area: obstacles and possibilities for local interaction. *Geographia Helvetica* Jg. 62 2007/Heft 1: 22–32.
- Lundén T. 2009. Viga-Valka, Narva-Ivangorod. Estonia's Divided Order Cities – Co-operation and Conflict Within and Beyond the EU. [W:] J. Jańczak (red.), *Conflict and Cooperation In Divided Cities*. Logos Verlag, Berlin, s. 133–149.

- Lundén T., Mellbourn A., v. Wedel J., Balogh P. (red.) 2009. Szczecin. A Cross-Border Center of Conflict and Cooperation. [W:] J. Jańczak (red.), *Conflict and Cooperation In Divided Cities*. J. Logos Verlag, Berlin, s. 109–121.
- Lundén T., Zalamans D. 2001. Local co-operation, ethnic diversity and state territoriality – The case of Haparanda and Tornio on the Sweden-Finland border. *GeoJournal*, 54: 33–42.
- Ładysz J. 2008. Wpływ redukcji funkcji granicy państwowej na rozwój współpracy transgranicznej na przykładzie współpracy miast granicznych Zgorzelca i Goerlitz. [W:] S. Dołzbłasz, A. Raczyk (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Europa bez granic – nowa jakość przestrzemi. Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 4: 83–91.
- Łoboda J., Ciok S. 1995. Probleme und Perspektiven der deutsch-polnischen Zusammenarbeit in den Grenzgebieten. [W:] W. Pfeiffer (red.), *Wissenschaftseinrichtungen und Strukturentwicklung in der Grenzregion. Modellfall Europa-Universität Viadrina Frankfurt (O)*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 73–80.
- Makaro J. 2009. Euromiasto: atrakcyjny szyld czy urzeczywistnianie się roli transgraniczności. [W:] Z. Kurcz, A. Sakson (red.), *Polskie transgranicza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 71–88.
- Mackré Q. 2009. Géopolitique de Francfort-Sur-l'Oder/Ślubice, ville-doublon sur une frontière en déconstruction. *L'Espace Politique* 8/2009-2 (<http://espacepolitique.revues.org/index1348.html>; dostęp: 22.04.2013).
- Matykowski R. 2008. Trwałość i zmienność granic w Europie. *Przegląd Zachodni*, 3: 95–112.
- Matykowski R., Kulczyńska K. 2008. Społeczno-kulturowe i przestrzenne aspekty szaty informacyjnej miasta przygranicznego. [W:] E. Orłowska (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia Teoretyczne i Regionalne*, V: 141–157.
- Matykowski R., Schaefer K. 1996. Społeczne i ekonomiczne aspekty funkcjonowania przygranicznego zespołu miejskiego Gubin-Guben. *Biuletyn KPZK PAN*, 171: 91–103.
- Matykowski R., Kulczyńska K., Tobolska A., Konecka-Szydłowska B. 1998. Polskie obszary przygraniczne w okresie transformacji. [W:] J.J. Parysek, H. Rogacki (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze polski lat dziewięćdziesiątych*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 145–173.
- Moraczewska A. 2008. Transformacja funkcji granic Polski. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Musiał-Karg M. 2009a. Ślubfurt i Gubien jako nowa jakość kreowania miast podzielonych. [W:] J. Jańczak, M. Musiał-Karg (red.), *Pogranicze polsko-niemieckie po roku 2004. Nowa jakość sąsiedztwa? Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń*, s. 238–261.
- Musiał-Karg M. 2009b. Ślubice-Frankfurt (Oder). Cooperation In a Divided City on the Polish-German Order. [W:] J. Jańczak (red.), *Conflict and Cooperation In Divided Cities*. Logos Verlag, Berlin, s. 150–166.
- Musiał-Karg M.. 2010. Współpraca transgraniczna w Europie na przykładzie doświadczeń regionów i miast przygranicznych. [W:] J. Jańczak, M. Musiał-Karg, L. Wojnicz (red.), *Pogranicze polsko-niemieckie na tle granic i pograniczy europejskich*. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań, s. 155–170.
- Nowak K. (red.) 2008. Pierwsza niepodległość. Polacy na Śląsku Cieszyńskim w 1918 roku. Biuro Promocji i Informacji Urzędu Miejskiego, Cieszyn.
- Newman D., Paasi A. 1998. Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography. *Progress in Human Geography*, 22.
- Opiłowska E. 2006. Geteilte Stadt – Geteiltes Gedächtnis. *Geschichtsaufarbeitung in Görlitz/Zgorzelec*. [W:] D. Jajeśniak-Quast, T. Lorenz, U. Müller, K. Stokłosa (red.), *Soziale Konflikte und nationale Grenzen in Ostmitteleuropa*. Berliner Wissenschafts-Verlag GmbH, Berlin, s. 67–79.
- Osiewicz P. 2009. Nicosia. Conflict and Cooperation In the Divided Capital City. [W:] J. Jańczak (red.), *Conflict and Cooperation In Divided Cities*. Logos Verlag, Berlin, s. 88–97.
- Pietroszek K. 2009. Historical Towns Divided by International Border Rivers – the Way to Cooperation and Integration. University of Waterloo. Praca dyplomowa.
- Pfeiffer S., Opiłowska E. 2005. Zwei Seiten einer Stadt. Dwie strony miasta. Görlitz-Zgorzelec. Dresdner Verlaghaus Technik GmbH, Dresden.
- Pyritz R., Schütt M. 2009. Die Viadrina. Eine Universität als Brücke zwischen Deutschland und Polen. Be.Bra Wissenschaft Verlag GmbH, Berlin-Brandenburg.

- Raczyk A., Dołzbłasz S., Leśniak-Johann M. 2012. Relacje współpracy i konkurencji na pograniczu polsko-niemieckim. Wydawnictwo Gaskor Sp. z o.o., Wrocław.
- Robinson G.W.S. 1953. West Berlin: The Geography of an exclave. *The Geographical Review*, 43–4: 540–557.
- Runge J. (red.) 2003. Granice. Obszary przygraniczne. Euroregiony. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Rusek H., Werpachowski L. 2007. Społeczeństwo obywatelskie na pograniczu. Wstęp do studium Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. [W:] J. Kurczewski (red.), *Lokalne wzory kultury politycznej. Szkice ogólne i opracowania monograficzne*. TRIO, Warszawa, s. 475–525.
- Rutowska M. (red.) 1996. Słubice 1945–1995. Agencja Wydawniczo-Poligraficzna „Bajt”, Poznań.
- Rykiel Z. 1990. Region przygraniczny jako przedmiot badań geograficznych. *Przegląd Geograficzny*, 62/3–4: 263–273.
- Rykiel Z. 2006. Podstawy geografii politycznej. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Siwiek T., Kulczyńska K., Matykowski R. 2009. Cieszyn i Śląsk Cieszyński a przemiany polityczne na pograniczu Olzy w XX wieku. [W:] M. Kulesza (red.), *Geografia historyczna jako determinanta rozwoju nauk humanistycznych*. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy, Katedra Geografii Politycznej i Studiów regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego, Legnica–Łódź, s. 97–107.
- Sobczyński M. 2006. Państwa i terytoria zależne. Ujęcie geograficzno-polityczne. Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Szul R. 2001. Uwarunkowania lokalnej współpracy transgranicznej. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, 1, 2(2): 89–98.
- Tycner W. 1972. Berlin Zachodni. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Waack Ch. 2000. Stadträume und Staatsgrenzen. Geteilte Grenzstädte des mittleren und östlichen Europa im Kontext lokaler Alltagswelten, nationaler Politik und supranationaler Anforderungen. *Beiträge zur Regionalen Geographie*, 51.
- Weiler H.N. 1995. Grenzen als intellektuelle Herausforderung: Die Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder). [W:] W. Pfeiffer (red.), *Wissenschaftseinrichtungen und Strukturentwicklung in der Grenzregion. Modellfall Europa-Universität Viadrina Frankfurt (O)*. Wissenschaftliche Reihe, 1, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 23–40.
- Wilke H. 2007. Miasto Görlitz przedstawia się. [W:] A. Billert (red.), *Odbudowa i rewitalizacja starych miast w Głogowie, Lubaniu, Polkowicach, Frankfurt (Oder), Görlitz i Kamenz*. Gmina Miejska Lubań, Lubań, s. 103–123.
- Wojciechowski K. 2007. Wzloty i upadki. Collegium Polonicum jako transgraniczna placówka uniwersytecka. [W:] A. Bielawska, K. Wojciechowski (red.), *Trans-Uni. Problemy zarządzania międzynarodową współpracą szkół wyższych w regionach przygranicznych*. *Thematicon*, 12: 9–23.
- Zenderowski R. 2002. Stosunki między mieszkańcami miast podzielonych granicą państwową na przykładzie Cieszyna i Czeskiego Cieszyna. *Studium socjologiczne*. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(8): 49–78.
- Żelichowski R. 2008. Europejska układanka: Baarle-Hertog/Baarle-Nassau. [W:] R. Żelichowski (red.), *Małe państwa Europy Zachodniej i terytoria o statusie specjalnym. Ich rola i miejsce w Unii Europejskiej*. Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa.

Divided towns in Europe as an object of study of geography and other sciences

Abstract: This paper offers a review of the most important publications on divided towns and consists of two parts. The first focuses on defining basic notions referring to border towns, which the author takes to include divided towns and adjacent towns, and describes examples of such units. Part two, the core of the paper, makes a survey of literature, starting from 1990, in which the objects of study are divided towns in Europe.

Key words: divided towns, state boundary, Europe

